

СЪДЪРЖАНИЕ НА АЗ-КОНЦЕПЦИЯТА НА МОМЧЕТА НА 13 И 14 ГОДИНИ

доц. д-р Йонка Стефанова Балтаджиева, БСУ

THE CONTENT OF SELF-CONCEPT IN 13 AND 14-YEAR-OLD BOYS

Yonka Stefanova Baltadzhieva

Abstract: *The report reviews the results from the analysis of the Self-concept of 13- and 14-year-old boys. The research was performed in 2009, using the "Who am I" methods, with the participation of 50 boys. A content analysis of the received 948 answers has been conducted. The analysis reveals the content of children's ideas of themselves and the differences in self-descriptions and identifications at that age.*

Keywords: *Self-concept, content analysis, self-description, identification, 13- and 14-year-old boys*

Момчетата на 13 и 14 години преминават във важен период от своето физическо, когнитивно и социално развитие, определян като период на пубертета, или още като възраст на половото съзряване. Това е преломен, критичен период в човешкото развитие, преходен период между детството и възрастността в конкретната културна среда [5]. Юношеството в най-голяма степен се влияе от особеностите на историческото време, в което протича, затова и според Л. С. Виготски на подрастващия период може да се гледа като на историческо образование [7, с.340]. Подрастващият придобива и развива уникалната способност да разглежда своето поведение в миналото, да го интегрира с реалността на настоящето и мислено да го пренася в собственото си бъдеще [5, с. 595]. В тази възраст се извършват много важни морфологични и функционални изменения и те са следните: бърз растеж на тялото; развитие на репродуктивните органи; поява на вторични полови признаци [пак там]. Именно към четиринадесетата година при момчетата се наблюдава най-голяма промяна във височината /между тринадесетата и четиринадесетата година се достига връх в израстването на тялото при момчетата, юношески бум на растежа/, макар че индивидуалните различия в това отношение са много големи [пак там]. Именно тринадесетата година е възрастта на най-голямото разнообразие за момчетата. „Детето преди пубертета и юношата след него са различни на външен вид заради промените в стойката и пропорциите, както и заради развитието на първичните и вторичните полови белези” [по 10, с. 130].

Подрастващите отделят голямо внимание на своето тяло. Те все още се интересуват главно от „физическата сила”, чрез която могат да въздействат върху външния свят, затова и за тях височината на тялото и мускулатурата са много важни [5, с.569]. Сериозните промени, които настъпват с тялото и външния вид водят до изменения и в Аз-образа. Безспорен факт е, че образът на тялото зависи от външния вид на индивида и неговата реакция спрямо този външен вид. Подрастващите изпитват едновременно интерес, възхищение и тревога по повод на тези измененията. Те постоянно сравняват своето тяло с някакъв еталон. Според Г. Крайг това е преди всичко

културният идеал на тяхното време [5, с.594]. Момчетата показват най-ниска степен на удовлетвореност от външния си вид към 15-та година [пак там, с. 570].

Сексуалността е един от основните проблеми, с които се сблъскват и които трябва да разрешат подрастващите. Тя също се намира под влияние на културните норми и ценности на конкретната социална среда /напр. сексуалната революция на 60-те години на XX век, разпространението на СПИН и др./. Физическото развитие на момчетата и биологичното им съзряване води до промени в отношенията им с членовете на техните семейства, главно с родителите. Те се стремят към по-голяма независимост, към разчупване на моделите на поведение, налагани от по-възрастните.

Едновременно с физиологичните изменения настъпват и промени в когнитивните способности на подрастващите. Те се характеризират с развитие на абстрактното мислене /мислене на нивото на формалните операции/ и формиране и използване на метакогнитивните навици [5, с. 586]. Според Ж. Пиаже мислене на нивото на формалните операции освобождава подрастващите от съществуващите в даден момент конкретни условия на външната среда и интелектуалната обработка на информацията придобива абстрактен характер. Подрастващите развиват способността да мислят за възможности и перспективи, да планират и предвиждат, да формулират, проверяват и оценяват хипотези [пак там]. Формирането и развитието на метапознанието /на метакогнитивните умения/ им позволява да размишляват за своите собствени мисловни процеси и за мисленето на другите хора [5, с.588-592]. Именно рефлексията е един от първите признаци на ранното юношество. Подрастващите насочват погледа си към себе си, започват да се изследват по-внимателно и да се определят по различен начин. Съдържанието на тяхното мислене също се променя, то става по-широко по обем и по-сложно по структура. В резултат на това нараства склонността към самоанализ и самокритика и се появява нова форма на егоцентризъм /напр. персонален мит или фантазия за намереното дете/. В края на периода той постепенно намалява и юношите осъзнават, че те не се намират в центъра на внимание на света. Но въпросът „Кой съм аз?“ определя личностното развитие през цялото юношество [10, с.134]. Според Е. Ериксън завоевание на юношеството е идентичността, а основната задача на този етап от психическото развитие на човека е цялостно осъзнаване на себе си и своето място в света [4]. Г. Крайг посочва, че с усъвършенстването на когнитивните способности се развива и способността да се разсъждава на по-високо морално ниво. Тринадесет- и четиринадесет- годишните деца навлизат в конвенционалното ниво на морално развитие по модела на Колберг. В основата на това ниво лежи социалната конформност [5, с.593]. Появява се мотивация за избягване на наказанията, стремеж към придържане към морални стереотипи.

Съществени промени настъпват и в социалния и емоционалния живот на подрастващите. Отново приемането в групата на връстниците е водещо във взаимоотношенията. Членството в групата подпомага чувството за собствена ценност [10, с.133]. „От момента, в който започнат да се борят за установяване на лична идентичност, която е независима от тази на родителите им, юношите все повече търсят връстниците си за сигурност и социална подкрепа...В седми клас приятелите от същия пол се възприемат като толкова подкрепящи, колкото и родителите...” [10, с.136]. Всеки подрастващ преживява емоционални конфликти, които са породени от промените в телесния образ, от очакваните роли и от взаимоотношенията с връстниците [пак там]. Често срещани емоции в тази възраст са страх, гняв, вина, фрустрация и ревност [пак там].

Аз-концепцията се разглежда като ядро на самопознанието и самосъзнанието. Според Р. Славин тя представлява възприятията на човека за собствените му силни и слаби страни, способности, нагласи и ценности. Нейното развитие започва от раждането и непрекъснато се променя под влияние на опита [10]. Нейното съдържание обикновено

се описва чрез система от категории, които представляват групи от изказвания за различните сфери на дейност и за различни страни от собствения вътрешен свят на личността.

На проблематиката, свързана с Аз-концепцията са посветени многобройни теоретични и експериментални проучвания /У. Джеймс, К. Роджърс, Р. Бернс, Е. Ериксън, G. Mead и др./ [1,4,11]. Аз-концепцията се превръща в едно от основните понятия на хуманистичната психология. В когнитивната психология Аз-образ и Аз-концепция се разглеждат като „познаващо представяне” на собствената личност – резултат от себепознанието, когнитивна репрезентация [3]. Според Р. Бернс терминът Аз-образ, който често се употребява като синоним на Аз-концепция не отразява в достатъчна степен динамичния, оценъчен, емоционален характер на представите на индивида за себе си. Той е свързан предимно с първата, статична, когнитивна съставяща на Аз-концепцията [1]. Аз-концепцията не е само констатация, описание на чертите на своята личност, но и съвкупност от техните оценъчни характеристики и свързаните с тях преживявания. Оценъчните елементи съществуват по силата на това, че знанието за себе си поражда у човека оценки и емоции, чиято интензивност зависи от самото когнитивно съдържание и от контекста.

Представите на индивида за самия себе си му изглеждат убедителни, независимо от това дали се опират на обективни знания или субективни мнения, дали са истинни или лъжливи. За описание на конкретен човек се използват абстрактни характеристики. Те отразяват от една страна устойчиви тенденции в поведението, от друга избирателността на възприятието. През различните възрастови периоди детето осъзнава една или друга страна от собственото си “Аз”. Най-рано се осъзнават уменията и практическите възможности - двигателни, изобразителни, изпълнителски и др. Значително по-късно се осъзнават личностните особености. Този процес се разгръща, когато са усвоени вече нравствено-социалните еталони за оценка. Това се обяснява със сложността и нееднозначността на резултатите от проявите на личностните качества. Личностните особености и личностните качества се осъзнават в процеса на общуване с възрастните и връстниците. Този процес е най-активен в начална училищна възраст и в подрастващата възраст.

Целта на представеното изследване е да проучи съдържанието на Аз-концепцията момчета на 13 и 14 години.

Инструментарий

Съдържанието на Аз-концепцията е изследвано чрез тест „Кой съм аз?” [6]. Това е най-широко използваният метод за изследване на Аз-концепцията чрез свободни отговори. При самоописанието чрез думи се изразяват основни характеристики на самовъзприятието – ролеви, статусни, психологически характеристики на индивида, описание на имущество, жизненни цели и др.. Едни от тях са по-значими, други са по-малко значими за конкретната личност. Значимостта на елементите на самоописанието и тяхната йерархия могат да се променят под влияние на различни фактори – контекст, жизнен опит, момент. Такъв вид самоописание е начин да се охарактеризира неповторимостта на всяка личност [1]. Идентификациите на Аза чрез думи дават информация за многобройните роли, дейности, предмети и хора, с които личността се е „срастнала”, за съдържанията, чрез които субектът преживява себе си [6].

Постановка на изследването

Изследването е проведено през месеците октомври и декември 2009 година. Използван е вариант на теста, приложим за деца, които вече умеят да пишат. Изследваните деца дават 20 описания на себе си /20 различни отговора на въпроса „Кой съм Аз?”/ за определено време /20 минути/ и се предполага, че това са най-съществените елементи на тяхната представа за себе си, но се изваждат онези елементи на Аз-

концепцията, които са ясни на съзнанието [3]. Получените отговори се обработват чрез контентанализ.

Обект на изследването

Изследването е проведено с 50 момчета на възраст 13 и 14 години, които са ученици от гр. Бургас.

Резултати

Получена е съвкупност от 948 отговора на въпроса „Кой съм аз?“. Средният брой отговори е 19 /18,96/ думи и това показва, че известна част от децата са се затруднили да изпълнят поставената задача. 78% от изследваните седмоласници са дали по 20 отговора и две деца са дали по 11 отговора. Всички отговори са подложени на контентанализ и са установени категориите с повече от един отговор, като най-малкият брой думи, които влизат в една категория са 3. Тази редукция се налага поради това, че категориите с по-висока честота на отговорите са по-информативни, а също и поради това, че съществуват думи, които са своеобразни и не влизат в категории [6]. Категориите, които подлежат на последващ контентанализ са 44 и те обобщават 757 думи от 948 самоопределения, или 80%.

В таблица №1 са представени обобщените категории, чрез които се описват момчетата на 13 и 14 години, техният вид – субективни, обективни, ролеви, и честотата, с която се среща всяка категория, изразена в проценти. За 22 от категориите е посочен и среден ранг /числата са закръглени /. Усредненият ранг посочва на кое място в отговорите на изследваните деца се намира категорията. Сравнението между честотата на поява на самоопределенията и тяхното място в теста показва, че най-често срещаните отговори не са на предни позиции. Ранжирането на категориите потвърждава факта, че представата за себе си е йерархична структура и за подрастващите момчета водещо място в тази структура заемат самоопределенията „умен, ученик, момче, човек“.

Таблица №1

категория	брой	%	вид	ранг	категория	брой	%	вид
обичам	318	33,5	с	12	любим цвят	5		о
харесвам	85	9	с	10	обличам се/нося маркови дрехи	5		о
не обичам	48	5	с	7	слушам музика	5		с
мразя	37	4	с	12	геймър	4		р
не харесвам	28	3	с	12	добър съм по..	4		с
искам да...	25	2,63	с		мързелив	4		с
момче	23	2,42	о	3	най-добрите ми приятели са....	4		о
имам	16	1,68	о	14	любим спорт	4		о
казвам се, името ми е	12	1,26	о	5	живея в ..., с....	4		о
на...години съм	10	1,05	о	6	любим сезон	4		о
любим учебен предмет	8	0,84	с	15	не пуша	4		о

гледам телевизия, филми	8	0,84	с	12	приятел съм...	3		р
ученик	7	0,74	р	3	държа на приятелите си ...	3		с
човек	7		о	3	висок съм	3		о
играя	7		с	12	чета	3		о
не съм....	7		с		нямам	3		о
добър	6		с		свиря	3		с
българин	5	0,53	о		уча в	3		о
умен /интелигентен	5		с	1	не пия	3		о
мечтая	5		с	14	спокоен съм, не се ядосвам	3		с
уча /ученолюбив съм/	5		с	10	веселяк, забавен	3		с
тренирам	5		с	11	спортувам, спортист съм	3		р

Категориите могат да бъдат разделени в две полярни групи – обективни и субективни самоописания, и една междинна група – ролеви самоописания [6]. Обективните самоописания включват характеристики, чрез които субектът отнася себе си към групи свойства или предмети, които са от обективно естество /пак там/. Терминът „обективни” в случая означава, че изследваното лице е уверено, че съответните свойства му принадлежат по един независим от него начин и то само ги констатира. Субективните самоопределения са свързани с групи, класове, черти, състояния и дейности. Ролевите самоописания се отнасят до приемането и изпълнението на определени очаквания и дейности. При 13-14-годишните момчета се наблюдават 50% субективни самоописания, 41% - обективни и 9% ролеви, т.е. те се идентифицират повече със състояния, с черти, отколкото с приемането и изпълнението на дейности.

Поради това, че основната дейност в тази възраст продължава да е ученето, а и изследваните лица са ученици, те се определят чрез най-важната за тях социална роля – ученик. В самоописанията се срещат и други аспекти на ученето и училището, с които те се свързват, които осъзнават и които вероятно са значими за тях – ученолюбив, отличник, любим учебен предмет, уча в училище..... Ясно различима е половата идентификация и самоопределението като момче или момиче, но все още се запазва и връзката с осъзнатата позиция на дете. Дори и при 13-14-годишните в два случая се среща самоопределението „дете”.

Момчетата на 13 и 14 години обичат и не обичат, харесват и не харесват, мразят и искат да бъдат нещо по-различно от това, което са били досега. Те се определят като забавни и весели, слушат музика, спортуват, тренират, свирят и четат. Те имат приятели, държат на тях и те самите са в ролята на приятели. Още в началото на ХХ век Ст. Холл определя тази възраст като период на противоречивост и амбивалентност и парадоксалност, период на „буря и натиск” [по 7, с. 342]. Те не пият и не пушат, а в два случая е посочено, че не употребяват наркотици, т.е. внимание на подрастващите е привлечено и от други прояви, определяни от обществото като „асоциални”. Някои от тях се разграничават от образа на наркомана, пушача и алкохолика, осъзнавайки, че е социално неприемлив. Подрастващите момчета се интересуват вече и от марката на

дрехите, които обличат. Модата като социален феномен и като начин за идентификация с определени културни еталони, ценности и социални групи започва да навлиза в техния живот и да заема място в съдържанието на тяхната представа за себе си.

При смисловия анализ на категориите се приема, че количеството на даден отговор /брой отговори, попадащи в категорията/ е показател за нейната типичност. Най-многобройната категория описания започва с думата обичам, т.е. момчетата на 13 и 14 години се идентифицират с привързаността си и чувството на нежност, което изпитват към нещо или някого. Те са преди всичко преживяващи същества и осъзнават себе си като такива – обичта на децата към другите и вещите е огледална на обичта на другите към тях. В Български тълковен речник думата обичам има следните значения: изпитвам, чувствам обич към някого или нещо; имам влечение към нещо; приятно ми е да правя нещо, изпитвам удоволствие; ям или пия с удоволствие, с наслада [2]. 33% от техните отговори започват с думата обичам и те много по-дълбоко се идентифицират с обекта на своята обич. Анализът на тази многобройна категория описания позволява да се направи тяхното последващо групиране в 18 категории, които включват 168 описания, или 53% от всички отговори, които започват с обичам. Резултатите са представени в таблица №2.

Таблица №2

№	категории, започващи с „обичам”	брой отговори
1	да играя на компютър	23
2	храни, напитки	16
3	да ходя на море, на плаж	15
4	да излизам с приятели	14
5	да слушам музика	11
6	да играя футбол	11
7	да карам колело	10
8	животни	9
9	да гледам телевизия	8
10	да спортувам	8
11	да чета	7
12	да се разхождам	7
13	родителите си	7
14	да спя до късно	6
15	да играя баскетбол	4
16	да ходя на село	4
17	България	4
18	да гледам футбол	4

Момчетата в седми клас обичат компютрите, спорта, телевизията и филмите. Те обичат да „излизат” /да са заедно/ с приятели, но не само за игри. Приятелите са тези, с които те споделят тайни, чувства, идеи, чийто одобрение те търсят и зачитат в много по-голяма степен от родителското.

Анализът на самоопределенията, които започват с „харесвам” /аз съм това, което харесвам и обичам/ показват, че подрастващите харесват отново определена музика /музикален стил/, компютърните игри, всичко свързано със спорта, но и момичета. Разгръщащата се сексуалност и биологическото съзряване вече насочват вниманието на момчетата към другия пол и те го вербализират.

Какво не обичат и какво мразят подрастващите? Оказва се, че те не обичат и мразят действия, които са свързани с дома и задължения към него /напр. да почистват и

подреждат стаите си, да пазаруват и т.н./ Не обичат и действия и неща свързани с ученето, като определени учебни предмети или решаването на задачи. Анализът показва, че момчетата на 13 и 14 години най-силно мразят и най-малко обичат „действия, които са насочени срещу тяхната личност” /да ме дразнят, да ме лъжат, да ми се карат, да ме командват/ и тези личностни качества на другите хора, които „изкривяват общуването” с тях /използвачите, лицемерите и предателите, алчните, високомерните, когато някой се фука /. Може да се предположи, че те не желаят да ги притежават, осъзнават, че са социално неприемливи, но не осъзнават и не искат да приемат тяхното присъствие в собственото си поведение.

Изводи

Контентанализът на самоописанията в проведеното изследване ни дава възможност да определим кои особености на осъзнаваната детска личност са с най-голяма честота на поява и поради това с най-висока степен на значимост в „обобщения автопортрет” на подрастващите момчета от началото на 21 век.

- Те преди всичко обичат и не обичат, както и мразят. Обичат спорта и най-вече футбола, компютрите и компютърните игри, морето и плажа, приятелите си.
- Мразят да не се зачита тяхното „Аз”. В себепознанието се открояват моралните качества и оценки, които са свързани с човешкото общуване.
- Със същата тежест са и характеристиките, които се отнасят до ученето училището.
- Половата идентификацията също заема водещо място в себепредставата.
- В съдържанието на Аз-концепцията на 13-14-годишните момчета са включени 50% самоописания, които имат субективен характер.
- Динамиката в съдържанието на Аз-концепцията на подрастващите момчета е по посока на увеличаване на субективните самоописания /личностни качества, черти, състояния, емоции/.
- Личностните особености и личностните качества се осъзнават в процеса на общуване с възрастните и връстниците. Този процес е най-активен в подрастващата възраст.

Литература

1. Бернс, Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М., 1986.
2. Български тълковен речник. С., 2008.
3. Дилова, М. Експериментална психология на себепознанието. С., 2008.
4. Ериксън, Е. Идентитичност – младост и криза. С., 1996.
5. Крайг, Г. Психология развития. СПб., 2002.
6. Минчев, Б., Д. Стефанова. Тест „Кой съм Аз?” при деца в средно детство. – В: Ръководство за изследване на детето. С., 2002.
7. Обухова, Л. Ф., Возрастная психология. М., 1999.
8. Остерийт, П. Въведение в детската психология. С., 2007.
9. Сиймън, Дж., Д. Кенрик. Психология. С., 2000.
10. Славин, Р. Педагогическа психология. С., 2004.
11. Mead, G. Mind, Self and Society. Ch., 1972.